

Barndomssociologi – fra marginaliseret provokatør til mainstream leverandør

Barndomssociologi, udviklingspsykologi og kampen om hegemoni

Barndomssociologi som begreb og fænomener har inden for sociologiske fagkredse været igennem en opgradering inden for de senere år. I regi af den internationale sociologforening, ISA, var det således først i løbet af 1990'erne, at der blev etableret et egentlig organiseret forskningsmiljø med specifikt fokus på barndomsforskning og barndomssociologi. I den sammenhæng blev det fremført, at barndomsforskningen havde ført en dobbelt marginaliseret tilværelse, som det derfor var vigtigt at kæmpe op imod.

Dels i forhold til de interne prioriteringer i sociologkredse, hvor barndomsforskningsområdet blev betragtet som mindre interessant og statusgivende end mere etablerede forskningsområder, forklaret ud fra den traditionelle dikotomitænkning, som kritikken af den vestlige rationalitetstilgang også havde båret frem inden for andre områder. Ligesom kvindeforskningen og feminismen havde kritiseret den dikotome distinktion mellem manden og det mandlige som det værdisatte over for kvinden og det kvindelige som det værdiløse, det mangelfulde, etc, betragtedes barndomsforskningen angiveligt som modsatsen til det voksne, det modne, det udviklede, med den deraf følgende manglende værdsæt-

telse¹. Etableringen af et formaliseret og accepteret barndomsforskningsområde inden for det sociologiske fagfelt betragtedes derfor som startskuddet på en synliggørelse af en hidtidig marginaliseret og nedgjort forskningsinteresse.

Dels i forhold til de eksterne relationer til andre fagdiscipliner, hvor den videnskabelige optagethed af børn blev betragtet som nærmest monopoliseret af psykologien, og mere specifikt udviklingspsykologien. I barndomssociologernes selvforståelse var det derfor vigtigt at etablere et livskraftigt forskningsmiljø, som kunne skabe et videnskabeligt alternativ til udviklingspsykologiens hidtidige definitionsmagt i forhold til forståelsen og begrebsætningen af børn. Det var vigtigt fra starten at formulere præcise og slagkraftige argumenter for, hvilke bidrag barndomssociologien kunne bidrage med til forskel fra de tilgange, der hidtil havde domineret området med afsæt i det udviklingspsykologiske vokabular. Dette affødte givetvis en ny form for dikotomistisk tænkning, hvor barndomssociologiens konstruktion af forskningstilgang, perspektiv og begreber bevidst blev formuleret som værende i opposition til den herskende udviklingspsykologiske terminologi. Herigennem har der klart været tale om en dobbelt konstruktionsproces: I samme bevægelse, som man fra barndomssociologisk

side forsøgte at etablere sin egen position, foregik det ved at fremhæve, på hvilke måder dette adskilte sig fra udviklingspsykologien, som dermed blev rekonstrueret som en stereotyp, der var god grund til at være kritisk overfor.

Således forstod barndomssociologien sig selv som bannerfører for anlæggelsen af et (nyt) perspektiv, hvor børn ses som aktører i modsætning til udviklingspsykologiens fokus på børn som "receptorer"; hvor børn er "beings" der skal studeres i "egen ret", og ikke blot "becomings" som udviklingspsykologien angiveligt skulle have markedsført; hvor børn ses som kompetente og ikke som i udviklingspsykologien forstået som mangelfulde og uudviklede; hvor børn var en social kategori og dermed en historisk konstruktion og ikke et essentialistisk og naturgivet fænomen; og endelig hvor børn skulle forstås ud fra deres indvævede i sociale interaktioner, inter- såvel som intragenerationelt, mere end de skulle forstås som individuelle monader, der udvikledes i overensstemmelse med prækonstruerede indre udviklingsskemaer.

Tendensen til at se barndomssociologiens repræsentanter som "the good guys" og udviklingspsykologerne som "the bad guys" har ligget ikke blot snublende nær, men af og til også været en udtalt præmis i barndomssociologiens bestræbelse på at tilkæmpe sig en anerkendt position. Med barndomssociologiens tilgang fremhæves barnets ret til at blive hørt og set, mens udviklingspsykologien ses som havende haft en legitimerende funktion i forhold til at fastholde børn i en marginaliseret position som umyndige med behov for voksendefinerede udviklingsfremmende stimulering, hvilket igen har bidraget til den fortsatte negligering af børns demokratiske rettigheder og medborgerskab.

Ovenstående er selvfølgelig en vold-

som komprimeret rekonstruktion af et akademisk begivenhedsforløb, der ikke foregiver at være et nuanceret og afbalanceret billede af, hvordan den sociologiske barndomsforskning har betragtet sig selv. Der har selvfølgelig været indre spændinger og modsætninger, ligesom der har været langt mindre entydige disciplinagrænsende debatter, osv. Men som "tendenslæsning" mener jeg, at der indfanges nogle typer af selvforståelse, som stod ganske stærkt i den tidlige bestræbelse på at skabe en faglig identitet. Hvilket i øvrigt er en selvforståelse som ikke synes fuldstændig at have mistet fodfæstet inden for den sociologisk funderede barndomsforskning, hvilket bl.a. blev demonstreret ved adskillige "paper presentations" i forbindelse med den workshop, der blev afholdt i regi af "The Research Committee for the Sociology of Childhood" på Sociolog-verdenskongressen i Brisbane 2002.

Etablering af et barndoms-sociologisk "paradigme"

Ofte vil denne barndoms-sociologiske offensiv blive identificeret som "The New Sociology of Childhood", som ses funderet i et grundlæggende "paradigmeskift", der i forhold til mængden af litteratur, der formulerer sig i overensstemmelse med denne selvforståelse, især har fået sit gennembrud i slutningen af firserne og starten af halvfemserne².

Det er imidlertid spørgsmålet om det egentlig nye i "The New Sociology of Childhood" udgjordes af et grundlæggende og gennemgribende paradigmeskift, som antydet i flere af de centrale tekster fra denne tid. Det er således bemærkelsesværdigt, hvor mange af honorordene i den nye barndomssociologiske definering af sig selv, der kan findes i tidligere enkeltstående eksempler på formulering af en barndomssociologi. Marvin R. Koller og Oscar W. Ritchie havde

allerede i 1964 (med en gennemgribende revideret andenudgave i 1978) forsøgt at indkredse grundlag og indhold i en barndomssociologi ud fra en slags post-funktionalistisk position (Koller & Ritchie 1978). Skrevet i en amerikansk sammenhæng og i en periode, hvor Parsons strukturfunktionalisme stadig udgjorde den hegemoniske teoriposition, er det ikke bemærkelsesværdigt, at denne forståelse også sætter sit præg på Koller og Ritchies udlægning af en teoretisk indramning af barndomssociologien. Det bemærkelsesværdige er snarere, at en del af deres retorik i forbløffende grad udgør en tids-mæssig forløber for den senere "ny barndomssociologi". Således er det også for Koller og Ritchie vigtigt at understrege nødvendigheden af at studere børn i deres egen ret, at synliggøre barndommen med henblik på at øge børns position og status i det moderne demokrati, at fokusere ikke alene på socialisationens reproduktive dimension, men tilige på børn som produktive og aktive i forhold til de samfundsmæssige udviklingsprocesser³.

En tilsvarende tidlig forløber for væsentlige aspekter af den "ny barndomssociologi" kan man finde i Norman K. Denzins *Childhood Socialization* (Denzin 1977). Godt nok anvender Denzin socialisationsbegrebet, hvilket den "ny barndomssociologi" ellers generelt tager afstand fra, men det er væsentligt at fastholde Denzins forsøg på at fastholde begrebsindholdets dynamik: Socialisation er ikke alene noget den yngre generation som passive "dopes" udsættes for; børn må ses som aktive og forandrende og har dermed et ikke-forudsigeligt udkomme, der i øvrigt må forstås som en løbende og aldrig afsluttet proces⁴.

Barndomssociologiens institutionalisering

Selvom der med disse, og givetvis andre,

eksempler kan sættes spørgsmålstejn ved, hvor ny den nye barndomssociologi var i slutningen af firserne, og hvor gennemgribende et paradigmeskift, der var tale om, så er der ingen tvivl om, at der med barndomssociologiens institutionalisering i begyndelsen af halvfemserne blev etableret et hidtidigt ikke eksisterende grundlag for en mere solid forankring af barndomssociologien som selvstændigt forskningsfelt. Den voldsomme eskalering i antallet af publikationer inden for området i løbet af de sidste ti til femten år bærer vidnesbyrd om dette.

Patricia og Peter Adler får fra 1986 med afsæt i det amerikanske videnskabelige miljø søsat "Sociological Studies of Child Development" som et mere eller mindre årligt tilbagevendende værk.

Jens Qvortrup, som spillede en central rolle i forbindelse med barndomssociologiens indoptagelse som selvstændigt forskningsfelt i ISA (International Sociological Association), var ligeledes en af initiativtagerne til det første større europæiske forskningsprojekt inden for det barndomssociologiske felt. "Childhood as a Social Phenomenon"⁵, som var projektets titel, startede i slutningen af firserne og resulterede i første halvdel af halvfemserne i 16 landerapporter, samt nogle indledende og afsluttende publikationer, hvoraf *Childhood Matters* fra 1994 (Qvortrup m.fl. 1994) givetvis har haft størst indflydelse på den efterfølgende diskussion inden for feltet.

I første halvdel af 90'erne blev også tidsskriftet *Childhood* søsat. Det kan siges at være det første internationale barndomssociologisk inspirerede tidsskrift, selvom det er væsentligt at fastholde dets erklærede tværvidevidenskabelige fundering.

Endelig kan det fra denne tidlige fase i den såkaldte "ny barndomssociologi" være værd at nævne yderligere to publikationer, som på forskellig vis kan siges

at have betydning for de senere diskussioner. Allison James og Alan Prout udgav antologien *Constructing and Reconstructing Childhood* i 1990 (James & Prout 1990). Ikke mindst denne publikation, som hovedsageligt indeholder britiske og nogle enkelte skandinaviske bidrag, lancerede sig selv som et forsøg på at fundere et nyt paradigme i barndomsforskningen, og især i den britiske (men også delvis i fx den skandinaviske) sammenhæng udgør den stadig et referencepunkt, når nyere publikationer positionerer sig selv som del af den "ny barndomssociologi". Med afsæt i et britisk-(vest-)tysk forsknings samarbejde blev samme år udgivet en anden antologi med titlen *Childhood, Youth and Social Change* (Chisholm m.fl. 1990). Udover yderligere britiske bidrag indeholder denne publikation nogle af de centrale (vest-)tyske barndomssociologers bud på en teoretisk og empirisk fundering af barndomsforskningen. Senere blev denne publikation fulgt op af *Growing Up in Europe: Contemporary Horizons in Childhood and Youth Studies* (Chisholm m.fl. 1995), hvor mange af bidragsyderne går igen, og endelig står flere fra den samme gruppe bag det sidste skud på stammen, *Childhood in Europe: Approaches – Trends – Findings* (du Bois-Reymond m.fl. 2001). Ud over at man igennem disse publikationer ved siden af de tidligere nævnte væsentlige britiske og amerikanske bidrag til barndomssociologiens aktuelle udformning også får et vist indblik i den nyere tyske barndomssociologiske tradition, er specielt den seneste publikation interessant. Bidragsyderne er en blanding af det netværk af barndomsforskere, der opstod i forbindelse med *Childhood as a Social Phenomenon* og det forskernetværk, der var dannet i samarbejdet mellem engelske og tyske barndomsforskere. Samtidig med, at der i løbet af 90'erne således etablerer sig forskellige produktive nationale

barndomsforskingsmiljøer med en vis tyngde omkring de britiske, amerikanske, tyske og også skandinaviske miljøer, foregår der også i en vis udstrækning en koordinering af forskningsbestræbelserne, hvor i hvert fald en del af de centralt placerede deltagere går igen.

Endelig skal det understreges, at store dele af de senere års barndomsforskning ikke nødvendigvis identificerer sig selv som sociologisk funderet forskning. Der er snarere tale om tværdisciplinære tilgange, der mere eller mindre eksplicit relaterer sig til forskellige typer af social teori som væsentlig aspekt af den teoretiske indramning af barndomsstudierne. Således tages en af de første større internationale initiativer omkring etablering af en sådan tværvideenskabelig barndomsforskningstradition i skandinavisk, eller rettere norsk, sammenhæng. Med afsæt i Norsk Center for Barnforskning i Trondheim udkommer således i tre bind indlæggene fra konferencen "Growing into a Modern World", som blev afholdt i Trondheim i 1987 (Ekberg & Mjaavatt 1988). Med deltagere fra bogstavelig talt hele verden er dette en af de første større manifestationer i forsøget på at synliggøre barndomsforskningen og inddrage andre tilgange end den hidtidigt dominerende udviklingspsykologiske.

Indholdsmæssig profilering af den fremvoksende barndomssociologiske interesse

På trods af indbyrdes forskelligheder og differentieringer i vægtning og fokus, er der dog også en hel del fælles orienteringer i de fleste af de ovennævnte bidrag, der kan siges at udgøre væsentlige elementer i indkredsningen af den nyligt institutionaliserede barndomssociologiske "program":

- Born skal studeres i sin egen ret, hvilket indebærer, at børns handlinger, hverdagsliv, sociale position, økonomiske og materielle vilkår ses som væsentlige at undersøge i sig selv, hvilket yderligere kræver en vis grad af begrebsmæssig autonomi. Det medfører bl.a., at børn bør udgøre den centrale "forskningsenhed", hvilket omvendt betyder, at børn ikke fortsat skal "skjules" som del af andre undersøgelsesenheder, som fx familien.
- Børn og barndom som forskningsfelt i et sociologisk perspektiv indebærer, at der bør lægges vægt på at betragte barndom som et socialt fænomen, hvilket betyder, at barndom forstås som historisk og socialt konstitueret, indskrevet i bestemte strukturelle omstændigheder og generationelle dynamikker.
- Barndom som socialt fænomen indebærer ligeledes, at børn ikke skal betragtes som "becomings" ud fra et foruddiskonteret "voksente" endemål, men som "beings", der som nævnt studeres i deres egen ret og med begrebsmæssig autonomi.
- Børn ses som sociale aktører, hvorved menes, at der som i traditionel socialisationsteori ikke alene tænkes i kulturoverførsel, passiv enkulturation og sociale reproduktionsprocesser, men at der tillige er opmærksomhed rettet mod børns indflydelse på og bidrag til sociale udviklings- og forandringsprocesser, at der ikke blot genskabes men om- og nyskabes kulturel betydning, og at børn har en egen aktiv position i de samfundsmæssige processer.

Selv om der tilsyneladende er relativ enighed om disse elementer i den aktuelle barndomssociologi, er det klart, at der kan være tale om ganske forskellige udlægninger af, hvilke konsekvenser dette har for de konkrete forskningsinitiativer. Dels selvfølgelig i form af, at forskellige miljøer og fremtrædende barndomssociologer vægter de forskellige elementer forskelligt, men også klart i form af de forskningsmæssige traditioner og videnskabsteoretiske positioner, de i øvrigt indskriver sig i. Med fare for endnu en gang at forsimple, er det mit indtryk, at man kan identificere forskellige tyngdepunkter med afsæt i differentieringer imellem nogle af de nationalt forankrede forskningstraditioner.

I den amerikanske barndomssociologi har der som nævnt klart været tale om en væsentlig inspiration fra den symbolske interaktionisme (G. H. Mead, Blumer m.fl.) samt mere generelt social interaktionisme, hvilket kommer til udtryk i de ovenfor refererede publikationer (Denzin 1977, Adler & Adler 1986⁶, samt i fx Kessen 1981, Adler & Adler 1998). En senere central skikkelse i det amerikanske barndomssociologiske landskab, William A. Corsaro, hvis bog *The Sociology of Childhood* (Corsaro 1997) er udkommet på dansk, er ikke nødvendigvis entydigt identificerbar med en symbolsk interaktionistisk tilgang, men har dog en massiv forankring i et mikrosociologisk perspektiv og med fokus på sociale interaktionsprocesser i børns hverdagslivssammenhænge. En anden betydende del af den amerikanske barndomssociologiske debat har haft særligt fokus dels på den kommercielle massekulturs betydning, dels på den liberalistiske deregulering af børns sociale og materielle vilkår i forhold til en samlet forståelse af de aktuelle betingelser for amerikansk barndom og børns hverdagsliv (fx Steinberg & Kincheloe 1997, Giroux 2000).

Store dele af den britiske barndomssociologi har kombineret en socialkonstruktionistisk tilgang og konkrete studier med etnografisk og antropologisk inspiration⁷. Tyngdepunktet i disse studier har været omkring børns hverdagsliv i og udenfor betydende institutioner (herunder også indregnet familien) og med særligt fokus på børns aktørposition samt demokratiske indflydelsesmuligheder (og mangel på samme)⁸. En af de væsentlige skikkelser inden for denne gruppe af barndomsforskere, Alan Prout, har i en årrække fungeret som leder af et ESRC-støttet⁹ forskningsprogram om børn mellem 5 og 16 år. Herfra står han nu som redaktør af *The Future of Childhood Series* bag udgivelsen af en række bøger, der i høj grad baseres på formidling af resultater fra de enkelte projekter under programmet. Prout har i øvrigt inden for de senere år forsøgt at videreudvikle den teoretiske indramning af hvad han selv kalder "The new social studies of childhood" gennem orientering mod "actor-network theory" inspireret af blandt andre Bruno Latour (Prout 2000).

Heroverfor fremstår den tyske barndomssociologiske forskning som mere orienteret af en modernitetsteoretisk ramme, hvor blandt andet Ulrich Beck's overvejelser omkring risikosamfund og individualisering indgår som væsentlig inspiration. Samtidige sociale forandringsprocesser og ændringer i betingelser for den sociale biografi forstået i et modernitetsperspektiv står således centralt i flere af de tyske bidrag til barndomsforskningen. Der eksisterer tilsyneladende i denne forskningssammenhæng en spænding mellem "materialisme" og "kulturalisme", med fokus på og særlig interesse for deres gensidige indvævetthed i livsstilsanalyse, livsforløb, identitetsarbejde, børn og unge som særlige kulturelle "segmenter", etc.¹⁰.

I den skandinaviske sammenhæng

har flere af de centrale barndomsforskere, som har indgået mere eller mindre centralt i opbygningen af flere af de nævnte internationale netværk, måske især profileret sig omkring strukturelt funderede barndomsanalyser, hvor dels synliggørelsen af børns økonomiske og samfundsmæssige betydning har stået centralt (Qvortrup 1994, 1995 og 1999), dels forsøget på at formidle mellem et makro- og et mikroperspektiv gennem udfoldelse af generationsbegrebet i kombination med det processuelt orienterede begreb "generationing" (Alanen 2000 og 2001).

Endelig skal det nævnes, at der inden for de senere år er kommet bidrag og har udviklet sig internationale barndomsforskningsnetværk, hvor en væsentlig inspirationskilde har været en blanding af diskursteori og "Governmentality-studier" med eksplicit inspiration fra Michel Foucault og de videreudviklinger af ikke mindst hans begreber om "governmentality" og "technologies of the Self" der har undet sted¹¹.

Det er ikke intentionen med denne gennemgang at yde de forskellige typer bidrag og positioner retfærdighed i form af en egentlig præsentation af forskningsresultater og -pointer. Men når jeg nedenfor kigger nærmere på udviklingen i den danske barndomsforskning, vil man givetvis kunne hævde, at de forskellige positioner dukker op i forskellige skikkelser og i forskellig grad også herhjemme.

Forskellige videreudviklinger i den danske barndomssociologiske debat

Som nævnt foregår der op igennem 90'erne en voldsom udvikling i antallet af studier, undersøgelser og forskningsprojekter inden for det barndomssociologiske felt, hvilket gør det umuligt at følge alle sporene. Selv når jeg indskrænker mig til at se nærmere på, hvad der

foregår inden for den danske sammenhæng, kan der kun blive tale om en meget grov skitse af de forskellige veje den blomstrende interesse for barndomsforskningen tager.

Qvortrup definerer i den sammenhæng 3 grundpositioner:

(a) for det første er barndommen, som den kan opleves, erfares og dokumenteres for børn her og nu, central – snarere end en forståelse af børn som fremtidens voksne; (b) for det andet er barndommen et element i den sociale struktur (og ikke blot en periode i et individs livsforløb); (c) for det tredje er børn vigtige aktører i deres egen og i samfundets udvikling (og ikke alene objekter for socialisering og indlæring) (Qvortrup 1999:46).

Derefter forholder Qvortrup sig specifikt til eksempler på de to sidstnævnte forskningstilgange, hvor han placerer sin egen forskning knyttet til (b), mens han omvendt vurderer, at en meget stor del af de seneste ti års internationale barndomsforskning (der refereres eksplicit til Norge, UK og Danmark) har været orienteret mod aktørperspektivet. Der refereres i øvrigt i denne artikel af Qvortrup ikke yderligere til den første position.

Jeg vil i det følgende følge denne opdeling i grundpositioner, hvor jeg som Qvortrup ikke betragter dem som gensidigt udelukkende hinanden eller som stående i et grundlæggende indbyrdes modsætningsforhold, men snarere som udtryk for forskellige vægtninger og interesser, som i hvert fald et stykke af vejen frugtbar kan supplere hinanden.

Umiddelbart kan de positioner Qvortrup refererer til som henholdsvis (a) og (c) forekomme at være vældig beslægtede. Hvis jeg i denne sammenhæng skal forsøge at fastholde et skel imellem dem,

kan det gøres ved at fastholde den første position som tæt knyttet til barndomsforskning, der fastholder en intention om at komme tæt på børnenes egne oplevelser af at være barn. Slagordsagtigt kan man formulere det som knyttet til den forskningsopfattelse, hvor børn betragtes som "eksperter i deres eget liv". For hvem kan bedre udtale sig om følelsen og oplevelsen af at være barn end børnene selv? Uden at tilskrive det forskningsambition – heller ikke i egen forståelse – vil en del af Børnerådets initiativer til at skabe viden om børns egen opfattelse af deres hverdagsliv gennem såkaldte børnepaneler, kunne siges at ligge tæt på den position. Derudover er der flere forskningsprojekter, der i udtalt grad baserer deres materiale på børns egne udsagn og ytringer, hvad enten det foregår via interviews, børns egne fotografier, tegninger, mv.¹². Selv om børnenes ytringer i disse projekter har en helt central placering, fremstilles de ikke uformidlet, men bliver perspektiveret i forhold til de særlige forskningsinteresser, der har ligget til grund for projekterne, såsom begrebsliggørelse af børns hverdagsliv, institutionernes placering i deres liv, betydning af kammeratskab, børns egen oplevelse af kvalitet og betydning, osv. En anden projekttype, som ligeledes i stor udstrækning baserer sig direkte på børns egne udsagn er formidlet i bogen *Børns opvækst som forbrugere* (Hansen m.fl. 2002). I forbindelse med forfatterens præsentation af bogen og dens intentioner formuleres på bogens bagside følgende om dens målgruppe:

Bogen henvender sig til alle, der af såvel forskningsmæssige som kommercielle grunde interesserer sig for, hvordan børn udvikler sig som forbrugere og over indflydelse på familiens forbrug og økonomi.

Det er jo er en interessant formulering, fordi vi på den ene side kan identificere stort set alle honnørordene fra den nyere barndomsforsknings etablering som kritisk korrektiv til tidligere fremherskende barndoms- og børneforståelser: Børn som forskningsenhed, børn som aktører, børns produktive betydning i forhold til økonomiske og sociale processer, osv. Samtidigt fremstår det på den anden side rimeligt klart, at en væsentlig interessant i denne type vidensproduktion er kommercielle virksomheder, som kan anvende denne viden i afsætningsøjemed.

Selv om der er en mængde andre forskningsprojekter, der ligeledes inddrager børns egne udsagn som væsentlig del af grundlaget for deres analyser, vil der som oftest være tale om, at dette kombineres med andre typer etnografisk inspireret hverdagslivsforskning – ikke mindst i form af ofte ganske omfattende observationer. Uden at etablere en egentlig skillelinie, vil jeg dog mene, at mange af disse projekter i forhold til Qvortrups terminologi refereret ovenfor snarere placerer sig i (c)-positionen, hvor det er børn som aktører, der står centralt. Typisk for mange af disse projekter er, at det er børns daglige interaktionsprocesser, forhandlinger om mening, status og sociale positioner, afkodninger og nykodninger af hverdagskulturelle begivenheder og processer, osv., der står i centrum.

En væsentlig type af projekter og bi-drag inden for denne genre er undersøgelser, der tager afsæt i børns hverdagsliv i institutionel sammenhæng, hvad enten det er daginstitutionen, indskolingen eller fritidsinstitutionen, der udgør den konkrete institutionelle ramme¹³.

Et andet væsentligt område er børns egne aktiviteter – ikke mindst lege – hvor det ikke er det institutionelle rum, der af afgørende for materialets karakter, men aktivitetstyperne som sådan¹⁴.

En tredje type af studier handler lige-

ledes om børns egne aktiviteter, hvad enten det foregår i institutionaliseret regi eller ej, men med særlig fokus på børns brug af medier og den nye informationsteknologi¹⁵.

Endelig synes et nyt område at dukke op, nemlig afdækning af børns hverdagsliv uden for de offentlige institutioner (Rasmussen & Smidt 2002).

Som antydnet er der ofte i de omtalte projekter tale om nærmest casestudies eller studier, der baseres på et omfattende kvalitativt og hverdagsorienteret materiale, men med et særligt fokus på et bestemt tema i børns hverdagsliv. I dansk/nordisk sammenhæng er der mig bekendt kun et enkelt større projekt, der forsøger at sprænge denne "arenaspecifikke" eller tematisk afgrænsede tilgang, nemlig det såkaldte BASUN-projekt¹⁶. Der var tale om et ganske omfattende empirisk materiale, der forsøgte at indkredse viden om barnets samlede hverdagsaktiviteter, såvel i familien som i de forskellige institutionelle sammenhænge, børn typisk indgår i. Der er ikke foretaget en endelig og sammenfattende publicering fra projektet, men igennem årene er projektet blevet formidlet i flere forskellige sammenhænge¹⁷.

Overfor disse mere mikrosociologisk og ofte relativt kulturalanalytisk orienterede barndomsstudier, hvor der ofte trækkes på enten socialkonstruktionisme i en eller anden form (hvortil jeg i denne sammenhæng også vil regne Bourdieu) eller social-/symbolsk interaktionisme (igen ikke nødvendigvis i "ren" form) står den position, der ovenfor omtaltes som (b) – altså den mere makroorienterede og strukturelt inspirerede tilgang. Jeg har i den forbindelse allerede nævnt Jens Qvortrup, som en væsentlig figur i den sammenhæng. Som refereret er han selv inde på, at det ikke er en position, der har været viet særlig opmærksomhed i den danske barndomsforskning. I de

ovenfor omtalte mere mikrosociologisk orienterede studier vil der dog også ofte være viet en vis opmærksomhed mod dette aspekt (se fx. Nielsen 2001), men sjældent i en sådan udstrækning, at det bidrager til egentlig videreudvikling af denne position.

Ved siden af Qvortrups bidrag er det dog vigtigt at nævne, at der herhjemme i form af opbygningen af Børnedatabasen er sket et løft i den kvantitative forsknings-tilgang til barndomssociologien, hvilket i kombination med makroteoretisk begrebsudvikling bør kunne støtte den mere strukturelt orienterede barndomsforskning fremover. Ligesom der inden for de senere år har været flere kvantitativt baserede studier med fokus dels på "almindelige" børns hverdagsliv, tidsforbrug, forbrugsvaner, etc, dels med fokus på børn med specielle forudsætninger.

Barndomssociologi som vidensleverandør i forvaltningen af den moderne barndom

Ser vi således på den danske scene i forhold til udviklingen af barndomsforskningen er det kendetegnende, at der ikke alene har været tale om en etablering, institutionalisering og dermed synliggørelse af en "ny" barndomssociologi, men at dette tillige har bidraget til en gennemgribende synliggørelse af børn og barndom. Hvis man ikke blot forholder sig begejstret til denne udvikling, kunne man måske forledes til at formulere det som en bastant eksponering af børn. Ikke mindst de kvalitativt funderede mikrosociologiske (etnografiske, antropologiske, kulturanalytiske, mm) hverdagslivsstudier har haft et vældig gennemslag i det danske barndomsforskningsmiljø.

Hvis vi for en kort bemærkning vender tilbage til slutningen af 80'erne, hvor der som nævnt blev kæmpet vældig hårdt for at legitimere den (mikro- såvel som makro-)sociologisk inspirerede be-

skæftigen sig med børn, kan man spørge sig selv, hvilke betingelser, der muliggjorde, at de seneste godt og vel ti år i den grad har banet vejen for realiseringen af dette. Det er givetvis et resultat af en bestemt gruppe af akademikere, som på rette tid og sted, på den rette måde og med en stor portion stædighed (og sikkert mod i forhold til det akademiske "establishment" inden for det sociologiske felt) har insisteret på vigtigheden af at inddrage dette forskningsfelt. Man kan ydermere se det som sammenkoblet med feminismens kamp for en position i akademien, hvor først kvinder og dernæst børn – og inden for de seneste år fx etniske minoriteter – som marginaliserede og usynliggjorte tildeles en "stemme".

Man kan ydermere se det i sammenhæng med skift i de generelle vinde, der blæser omkring børns samfundsmæssige position og politiske status, hvor et dokument som FN's Børnekonvention (fra 1989) udtrykker en politisk vilje til at tildele børn mulighed for og ret til synliggørelse, deltagelse og indflydelse.

Der er da heller ingen tvivl om, at barndomssociologien (sammen med andre barndomsforskningsmiljøer) har bidraget til at anerkende børn som aktører, som "beings" og ikke blot "becomings", som individer og grupper med demokratiske rettigheder, osv. Barndomssociologien har således givetvis spillet sin selv-tildelte rolle som provokatør og kritisk korrektiv til traditionelle opfattelsers legitimering af status quo på glimrende vis.

Når der imidlertid er tale om et sådant gennemslag og en så tydelig resonans i områder langt væk fra forskningens hjemmebane, at barndomsforskning, der betjener sig af de "rigtige" tilgange og perspektiver finder vældig interesse blandt grupper med "kommercielle interesser", så er der måske ved igen at være etableret en ny situation. Det interessante her er for øvrigt ikke nødven-

digvis primært, om dele af den "ny" barndomsforskning korresponderer med særlige typer af kommercielle interesser, men snarere, at gennemslaget af den producerede viden – synliggørelsen af børn og barndom – i meget dybere forstand korresponderer med og indgår i forskellige typer af ekspertsystemers forvaltningstiltag. I det praktiske pædagogiske felt, i de kommunale forvaltninger og i den politiske retorik indgår begreber og viden hentet fra barndomsforskningens fremmeste bastioner.

Ud over at allerede Kessen (1981) i sine kritiske kommentarer til udviklingspsykologiens fremherskende position inden for børneforskningen i 70'erne insisterede på, at det var væsentlig at forstå de videnskabelige erkendelser som kulturelle konstruktioner snarere end som indfangning af fundamentale sandheder om børn og barndom, er Nick Lee (2001) inde på det samme, men nu møttet på den fremstormende sociologisk inspirerede barndomsforskning. I vurderingen af barndomssociologiens aktuelle position er det væsentligt ligeledes at etablere en slags (videns-)sociologisk analyse af barndomssociologien. Barndomssociologien intervenserer ikke blot i et afgrænset sociologisk akademisk miljø eller i det videnskabelige felt som sådan. Barndomssociologien producerer nye typer af viden, som anvendes og indgår i forvaltningsmæssige interventioner i forhold til børns hverdagsliv. Lynn Fendler (1999) formulerer ud fra en Foucault inspireret Governmentality-tilgang og med henvisning til skift i viden-magt dynamikken, hvordan forvaltningen af børn (hvor hendes fokus er på pædagogiske praksisformer i bred forstand) historisk har skiftet fokus og "teknologi" fra "training behavior, to educating minds, to disciplining souls" (Fendler 1999:185). Mens udviklingspsykologien var hovedleverandør af den nødvendige og legiti-

merende viden i forhold til "educating minds", passer store dele af den nyere barndomssociologiske vidensproduktion som hånd i handske til bestræbelserne på "disciplining souls", som baserer sig på individets/barnets/elevens udvikling af "selvteknologier"¹⁸. Via lærerens og pædagogens indsigt i og appel til barnets egen afsøgning af sine indre "sjælelige" og selvrefleksive processer sker et skift fra pædagogisk inspektion til barnets introspektion som central styreform. Fokuseringen på barnets kompetence til at italesætte, fortælle, fremstille og reflektere over sig selv danner grundlag for forventningen om barnets forvaltning af sig selv – eller som det ofte formuleres i den danske pædagogiske retorik: selvforvaltning. Store dele af den kvalitativt orienterede mikrosociologiske barndomsforskning, som der er refereret til ovenfor, bidrager til indsigt i og forventning om, at moderne børn netop besidder sådan kompetencer og udgør således også en væsentlig intervention i viden-magt dynamikken, sådan som den blandt andet udspiller sig i praktikerens håndtering af interaktionsprocesser i den pædagogiske hverdagssammenhæng.

Det er ikke min intention med dette at fælde en entydig moralsk dom eller kritisere, at den nyere barndomsforskning indgår som teknologisk hjælpemiddel i aktuelle forvaltninger og styringer af børn og barndom. Men ligesom etableringen af barndomssociologien ikke kun tog kritisk afsæt i udviklingspsykologiens hegemoniske position, men også i dens funktionalitet og legitimering i forhold til særlige fremtidsorienterede socialiseringsprocesser, så kan en tilsvarende kritisk granskning være på sin plads i dag: På hvilke måder er barndomssociologien i dag ved at indtage en hegemonisk position, som ikke alene baserer sig på dens internt videnskabelige overlegenhed eller "rigtighed", men også – og nok så me-

get – er bestemt af dens forvaltningsmæssige funktionalitet?

Ligesom udviklingspsykologien oprindeligt i egen selvforståelse udgjorde et kritisk og børnesolidarisk korrektiv til fremherskende barndomsforestillinger, hvilket den givetvis også gjorde i den særlige historiske og samfundsmæssige kontekst den blev udviklet indenfor, på samme måde har barndomssociologien i sin tidlige kamp for en position i feltet måske haft en tendens til primært at fokusere på denne side af dens intention og indvirken. Men med dens nuværende opnåede position som del af et mainstream paradigme, kan det være på sin plads at fundere lidt mere over dens dobbelte funktionalitet: bidragende til demokratiseringsprocesser- og sofistikerede reproduktions- og forvaltningsprocesser på samme tid.

Noter

1. Se Ambert 1986 for en dokumenteret kritik af mainstream sociologiens usynliggørelse af barndomsforskningen. Se tillige Adler & Adler 1986, Thorne 1987 og Alanen 1990.
2. Se fx James & Prout 1991, Qvortrup m.fl. 1994, Waksler 1991.
3. Koller & Ritchie 1978 kap.1.
4. Denzin 1977 kap.1.
5. Se hertil specielt Qvortrup 1990 for en præsentation og indramning af projektet.
6. Samt efterfølgende bind af *Sociological Studies of Child Development*, som i øvrigt fra vol. 6 i 1994 skifter navn til *Sociological Studies of Children*, hvilket måske kan ses som et bevidst forsøg på ikke at blive identificeret som en udviklingspsykologisk funderet årbog. Ud over Patricia og Peter Adler, som var ansvarlige redaktører for de første fire bind, inddrages efterhånden også flere redaktører, bl.a. Spencer Cahill og Nancy Mandell.
7. Af mere generelt barndomssociologisk positionerende værker kan nævnes James & Prout 1990, Woodhead, Light & Carr 1991, Jenks 1996, James, Jenks & Prout 1998.

8. Der findes efterhånden en mængde britisk litteratur inden for denne genre, hvoraf nogle af de væsentligste er James 1993, Mayall 1994, Hutchby & Moran-Ellis 1998, Christensen & James 2000, samt mere generelt om etnografisk inspirerede barndomsstudier James 2001.

9. ESRC står for Economic and Social Research Council og er det engelske økonomiske og socialvidenskabelige forskningsråd.

10. Der kan her eksempelvis henvises til Zinnecker 1990, 1995 og 2001, Krüger 1990, Büchner 1990, Büchner, Krüger & du Bois-Reymond 1994, Büchner & Fuhs 2001, Zeiher 2001.

11. Se som eksempler Cannella 1997, Dahlberg, Moss & Pence 1999 og Hultqvist & Dahlberg 2001.

12. Se fx Rasmussen og Smidt 2001 og 2002.

13. Der findes efterhånden en ganske stor mængde af denne slags "etnografier" i dansk sammenhæng. Se fx Andersen & Kampmann 1988 og 1996, Anderson 2000, Gitz-johansen m.fl. 2001, Gullov 1999, Hviid 1999, Lærke 1998, Nielsen 2001.

14. Se fx Mouritsen 1996 samt flere eksempler i serien Working Papers/Arbejds-papirer fra Center for kulturstudier ved Odense/Syddansk Universitet.

15. Også her er der efterhånden en ganske stor mængde undersøgelser. Se fx Jessen 1999, Sørensen 2001, Sørensen & Olesen 2000, Olesen 2000, Toft 1999, samt igen eksempler i serien Working Papers/Arbejds-papirer, Center for Kulturstudier, Odense/Syddansk Universitet.

16. BASUN står for Barn, Samfund og Udvikling i Norden. Det var et flerårigt projekt under ledelse af Lasse Dencik og med dansk deltagelse af Ole Langsted og Dion Sommer.

17. Der er således flere bidrag med relation til BASUN-projektet i Dencik & Jørgensen 1999. Se endvidere Langsted & Sommer 1992 og Dencik 1989 og 1995.

18. Igen et begreb Fendler ligesom "governmentality" henter fra Foucaults senere arbejder. Se hertil Foucault 1988 og 1991.

Litteratur

- Adler, P. A. & Adler, P. 1986: "Introduction", i: *Sociological Studies of Child Development. A Research Annual*, Vol.1. Greenwich, Connecticut: JAI Press.
- Adler, P. A. & Adler, P. (Eds.) 1986 ff: *Sociological Studies of Child Development. A Research Annual*, Vol.1-11. Greenwich, Connecticut: JAI Press.
- Adler, P. A. & Adler, P. 1998: *Peer Power. Preadolescent Culture and Identity*. New Brunswick: N.J.Rutgers University press.
- Alanen, L. 1990: "Rethinking socialization, The Family and Childhood", i: Adler & Adler (Eds.): *Sociological Studies of Child Development. A Research annual*, Vol.3. Greenwich, Connecticut: JAI Press.
- Alanen, L. 2000: "Childhood as a Generational Condition. Towards a Relational Theory of Childhood", i: Olesen, J., de Coninck-Smith, N., Mouritsen, F. & Qvortrup, J. (Eds.): *Research in Childhood. Sociology, Culture & History. A Collection of Papers*. Odense: University of Southern Denmark,
- Alanen, L. 2001: "Explorations in generational analysis", i: Alanen, L. & Mayall, B. (Eds.): *Conceptualizing Child-Adult Relations. The Future of Childhood series*. London: RoutledgeFalmer Press.
- Ambert, A-M. 1986: "Sociology of Sociology: The Place of Children in North American Sociology", i: Adler & Adler (Eds.): *Sociological Studies of Child Development. A Research annual*, Vol.1. Greenwich, Connecticut: JAI Press.
- Andersen, P. O. & Kampmann, J. 1988: *Vuggestuen – hverdag og utopi. Om småbørns selvregulerede læreprocesser*. København: Munksgaards Forlag.
- Andersen, P. O. & Kampmann, J. 1996: *Børns legekultur*. København: Munksgaard/Rosinante Forlag.
- Anderson, S. 2000: *I en klasse for sig*. København: Gyldendal.
- Büchner, P. 1990: "Growing up in the Eighties: Changes in the Social Biography of Childhood in the FRG", i: Chisholm m.fl. 1990, op.cit.
- Büchner, P., Krüger, H.-H. & du Bois-Reymond, M. 1994: "Growing up as a "Modern" Child in Western Europe: The impact of modernization and civilization processes on the everyday lives of children", i: *Sociological Studies of Children*, Vol.6. Greenwich, Connecticut: JAI Press.
- Büchner, P. & Fuhs, B. 2001: "Children are Schoolchildren: Relationships between School Culture and Child Culture", i: du Bois-Reymond m.fl. 2001, op.cit.
- Cannella, G. S. 1997: *Deconstructing Early Childhood Education*. New York: Peter Lang.
- Chisholm, L., Büchner, P., Krüger, H.-H. & Brown, P. (Eds.) 1990: *Childhood, Youth and Social change: A Comparative Perspective*. London: The Falmer Press.
- Chisholm, L., Büchner, P., du Bois-Reymond, M. & Krüger, H.-H. (Eds.) 1995: *Growing up in Europe: Contemporary Horizons in childhood and Youth Studies*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Christensen, P. & James, A. (Eds.) 2000: *Research with Children. Perspectives and Practices*. London: The Falmer Press.
- Corsaro, W.A. 1997: *The Sociology of Childhood*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Dahlberg, G., Moss, P. & Pence, A. 1999: *Beyond Quality in Early Childhood Education and Care*. London: The Falmer Press.

- Dencik, L. 1989: "Growing up in the post-modern age: On the child's situation in the modern family, and on the position of the family in the modern welfare state", i: *Acta Sociologica*, 32, 2.
- Dencik, L. 1995: "Modern childhood in the Nordic countries: "Dual socialisation" and its implications", i: Chisholm m.fl. 1995, op.cit.
- Denzin, N. K. 1977: *Childhood Socialization*. San Francisco: Jossey-Bass Publ.
- du Bois-Reymond, M., Sünder, H. & Krüger, H.-H. (Eds.) 2001: *Childhood in Europe. Approaches – Trends – Findings*. New York: Peter Lang.
- Ekberg, K. & Mjaavatt, P. E. (Eds.) 1988: *Growing into a Modern World. Proceedings from an International Interdisciplinary Conference on the Life and Development of Children in modern Society*, Vol.I-III. Trondheim: The Norwegian Centre for Child Research.
- Fendler, L. 1999: "Making Trouble: Prediction, Agency, and Critical Intellectuals", i: Popkewitz, T. S. & Fendler, L. (Eds.): *Critical Theories in Education*. London: Routledge.
- Foucault, M. 1988: "Technologies of the Self", i: Martin, L. H., Gutman, H. & Hutton, P. H. (Eds.): *Technologies of the Self. A Seminar with Michel Foucault*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Foucault, M. 1991: "Governmentality", i: Burchell, G., Gordon, C. & Miller, P. (Eds.): *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Giroux, H. 2000: *Stealing Innocence. Corporate Culture's War on Children*. New York: Palgrave.
- Gitz-johansen, T., Kampmann, J. & Kirkeby, I. M. 2001: *Samspil mellem børn og skolens fysiske ramme. Rum, Form, Funktion*. København: Center for fysiske rammer og læreprocesser.
- Gullov, E. 1999: *Betydningsdannelse blandt børn*. København: Gyldendal.
- Hansen, F., Martensen, A., Halling, J., Lauritsen, G.B., Nielsen, J.C. & Puggaard, B. 2002: *Børns opvækst som forbrugere*. København: Samfundslitteratur.
- Hultqvist, K. & Dahlberg, G. (Eds.) 2001: *Governing the Child in the New Millennium*. London: RoutledgeFalmer Press.
- Hutchby, I. & Moran-Ellis, J. (Eds.) 1998: *Children and Social Competence. Arenas of Action*. London: The Falmer Press.
- Hviid, P. 1999: "Til lykke" – børneliv i SFO og skole. København: Danmarks Pædagogiske institut.
- James, A. 1993: *Childhood Identities. Self and Social Relationships in the Experience of the Child*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- James, A. 2001: "Children and Ethnography", i: Atkinson, P. m.fl. (Eds.): *Handbook of Ethnography*. London: Sage Publ.
- James, A. & Prout, A. (Eds.) 1990: *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: The Falmer Press.
- James, A., Jenks, C. & Prout, A. 1998: *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press. (Indes i dansk oversættelse).
- Jenks, C. 1996: *Childhood*. London: Routledge.
- Jessen, C. 1999: *Children's Computer Culture*. Working paper no.8, Child and Youth Culture. Odense: Dep. Of Contemporary Cultural Studies. Odense University.
- Kessen, W. 1981: "The Child and other Cultural Inventions", i: Kessel, F. S. & Siegel, A. W. (Eds.): *The Child and other Cultural Inventions*. New York: Praeger.
- Koller, M. R. & Ritchie, O. W. 1964/1978: *Sociology of childhood*. New Jersey: Prentice-Hall.

- Krüger, H.-H. 1990: "Caught Between Homogenization and disintegration: Changes in the Life-phase "Youth" in West Germany since 1945", i: Chisholm m.fl. 1990 op.cit.
- Langsted, O. & Sommer, D. 1992: *Småbørns livsvilkår i Danmark*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lee, N. 2001: *Childhood and society. Growing up in an age of uncertainty*. Buckingham: Open University Press.
- Lærke, A. 1998: "Om at vente og ikke vide. Tid og disciplin i en engelsk primary school", i: *Tidsskriftet Antropologi*, nr.38.
- Mayall, B. (Ed.) 1994: *Children's Childhoods: Observed and Experienced*. London: The Falmer Press.
- Mouritsen, F. 1996: *Legekultur. Essays om børnekultur, leg og fortælling*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Nielsen, H. W. 2001: *Børn i medvind og modvind. En relationel analyse af børns livtag med livet i det refleksiøst moderne*. Roskilde: Inst. f. Samfundsvidenskab og erhvervsøkonomi, Roskilde Universitetscenter.
- Olesen, J. 2000: *Børn som tv-seere*. København: Gyldendal.
- Prout, A. 2000: "Childhood Bodies: Construction, Agency and Hybridity", i: Prout, A. (Ed.): *The Body, Childhood and Society*. London: MacMillan Press.
- Qvortrup, J. 1990: *Childhood as a Social Phenomenon – An introduction to a Series of National Reports*. Vienna: Euro-social Report 36.
- Qvortrup, J. 1994: *Børn halv pris. Nordisk barndom i samfundsperspektiv*. Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.
- Qvortrup, J. 1995: "From Useful to Useful: The Historical Continuity of Children's Constructive Participation", i: *Sociological Studies of Children*, vol.7. Greenwich, Connecticut: JAI Press.
- Qvortrup, J. 1999: "Barndom og samfund", i: Dencik, L. & Jørgensen, P.S. (red): *Børn og familie i det postmoderne samfund*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G.B. & Wintersberger, H. (Eds.) 1994: *Childhood Matters: Social theory, Practice and Politics*. Aldershot & Vienna: Avebury, European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- Rasmussen, K. & Smidt, S. 2001: *Spor af børns institutionsliv – unges beretninger og erindringer om livet i børnehaven*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Rasmussen, K. & Smidt, S. 2002: *Barndom i billeder – om børns fotografier set som ytringer om en kultur i bevægelse. Skriftserie fra Sekretariatet for Børnekulturnetværket*. København: Akademisk Forlag.
- Rasmussen, K. 2003: *Børnene i kvarteret – kvarteret i børnene*. (RUC's forlag, under udgivelse).
- Steinberg, S. R. & Kincheloe, J. L. (Eds.) 1997: *KinderCulture. The Corporate Construction of Childhood*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Sørensen, B. H. 2001: "Computeren I børns kultur – med focus på chat som en ny børnekulturel aktivitet", i: Tuft, B., Kampmann, J. & Juncker, B. (red): *Børnekultur. Hvilke børn? Og hvois kultur?* Skriftserie fra Sekretariatet for Børnekulturnetværket. København: Akademisk Forlag.
- Sørensen, B. H. & Olesen, B. R. (red) 2000: *Børns opvækst i en digital kultur*. København: Gads Forlag.
- Thorne, B. 1987: "Re-Visioning Women and Social Change: Where are the Children?" i: *Gender and Society*, 1.

- Toft, H. 1999: "Pigers og drenges hverdagsliv og mediekultur", i: Palménfelt, U. (red): *Barndomens kulturalisering. Kulturforskning i Norden*, 1. Åbo: Nordiskt nätverk för folkloristik.
- Woodhead, M., Light, P. & Carr, R. (Eds.) 1991: *Growing up in a Changing Society*. London: Routledge/Open University Press.
- Zeijher, H. 2001: "Children's Islands in Space and Time: the Impact of Spatial Differentiation on Children's Ways of Shaping Social Life", i: du Bois-Reymond m.fl. 2001 op.cit.
- Zinnecker, J. 1990: "What does the Future Hold? Youth and Sociocultural Change in the FRG", i: Chisholm m.fl. 1990 op.cit.
- Zinnecker, J. 1995: "The Cultural Modernisation of Childhood", i: Chisholm m.fl. 1995 op.cit.
- Zinnecker, J. 2001: "Pre-adolescent Children. An Essay", i: du Bois-Reymond m.fl. 2001 op.cit.

Jan Kampmann
E-mail: jank@ruc.dk